

TURINYS

LAIMA PETRAUSKAITĖ VANDERSTOEP	
Sąkytinės istorijos projektas ~ ~ ~ ~ ~	10
DALIA STAKYTĖ ANYSIENĖ	
Antrasis pasaulinis karas: istorija ir žmonių likimai ~ ~ ~	16
DALIA CIDZIKAITĖ	
Apie knygos kalbą ~ ~ ~ ~ ~	42

18 POKALBIŲ apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944

PETRAS ALEKSA	
Karas žmones suniveliuoja, sulygina ~ ~ ~ ~ ~	48
BIRUTĖ BRIEDIENĖ	
Du dalykus vežiau iš Lietuvos: vėliavą ir žemių saują ~ ~ ~	62
VYTAUTAS ČERNIUS	
Buvo savotiškas <i>adventure</i> ~ ~ ~ ~ ~	86
ADOLFAS DAMUŠIS	
Daugiausia meilės buvo profesinei sričiai ~ ~ ~ ~ ~	100
JANINA (BORTKEVIČIŪTĖ) JAKŠEVIČIENĖ	
Bučiuoju ne tavo ranką, bučiuoju tavo universitetą ~ ~ ~	118
JONAS KAVALIŪNAS	
Mes nė dienos nebuvome nieko nedarydami ~ ~ ~ ~ ~	138
JOANA (KAUKORIŪTĖ) KRUTULIENĖ	
Per karą negalėjau verkti ~ ~ ~ ~ ~	150
JUOZAS MEŠKAUSKAS	
Išvažiavau vienu kostiumu ~ ~ ~ ~ ~	166
BRONĖ PABARČIENĖ	
Žiaurumo pamatei – ir viskas ~ ~ ~ ~ ~	182
MARIJA (SAKAITĖ) PAŠKEVIČIENĖ	
Kiekvienas Kūčias linkėdavome, kad kitos būtų Lietuvoj ~	198
HYPATIJA YČAITĖ-PETKIENĖ	
Buvo <i>Kasablankos</i> laikai ~ ~ ~ ~ ~	216

JUOZAS IR MARIJA PLAČAI	
Gyvenom kaip ne karo metu ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	232
ANTANAS ŠATŪNAS	
Už jokius pinigus nebūt važiaavęs, jeigu būtų ne komunizmas paėmęs ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	244
VALERIJA ŠILEIKIENĖ	
Visa laimė, kad buvom jauni ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	263
JUOZAS TAORAS	
Lietuvą palikti yra sunku, ypatingai ūkininkui ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	276
BRONĖ URBONIENĖ	
Buvo gerų žmonių, kurie ištiesė ranką ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	292
NIJOLĖ JANKUTĖ-UŽUBALIENĖ	
Aš turėjau mamą su savim ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	310
PETRAS VAŠKYS	
Groja muzika, o mes važiuojam – tolyn nuo savo krašto ~	324
ŽODYNĖLIS ~	336
VARDAI ~	344
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	354
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~	362

KARUI PASIBAIGUS

1945 m. pavasarį pasibaigus karui, pabėgėlių vargai nepasibaigė. Namo grįžti buvo neįmanoma, nes kraštas buvo okupuotas sovietų, ir neatrodė, kad padėtis greitai pasikeis. *United Nations Relief and Rehabilitation Authority (UNRRA)*²⁴ pradėjo „išvietintiems asmenims“ (DP) steigti stovyklas, kurios dažniausiai buvo įrengiamos buvusiose vokiečių kareivinėse. Susibūrę stovyklose, lietuviai labai greitai pradėjo steigti mokyklas, chorus, jaunimo organizacijas.

Užimta Vokietija buvo padalyta į keturias zonas: amerikiečių, anglų, prancūzų ir rusų. Tačiau labai greitai pasirodė nesutarimai tarp Vakarų sąjungininkų ir sovietų. 1946 m. pabaigoje, uždarius Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administraciją, DP globa perėjo į naujai įkurtos *International Refugee Organization (IRO)*²⁵, kurioje sovietai nedalyvavo, rankas.

ONA MINIATIENĖ: Atvažiuoju, čia tuojau pat pradžios mokyklą padarė, kadangi daug išbėgusių mokytojų buvo. Ir tuojaus suorganizuavo kaip nors gimnaziją padaryt. Ir gimnazija buvo 8 klasių, taip, kaip Lietuvoj. Ir buvo bažnyčia. Tokią salę susiradom vienam barake, pasidarėm bažnyčią ir paveikslą labai gražų vietinėnupiešė, ponija Stančikaitė.

ALDONA BAUKIENĖ: Aš pati asmeniškai tuoj įsijungiau į Stepo Sodeikos ir Kasparo Veličkos ansamblį. Tenais vyko tautiniai šokiai, vaidinimas, kurį pastatė, „Nemunas žydi“. Aš tenais gavau rolę vaidinti Magdės, ir tada mes apvažinėjome labai daug stovyklų. Be to, aš pradėjau studijuoti Mainzo universitete kalbas, ir taip pat aktyvi buvau skautų organizacijoje. Vasaros metu [19]45-tų metų mes suruošėm didelę stovyklą su berniukais. Buvo gana daug jaunimo įsijungę į skautų organizaciją.

KOSTAS BURBA: Labai didelis lageris, daug lietuvių buvo. Nu, tai, žinoma, prasidėjo veikla. Mes įkūrėm, kad jaunimas neišdykaučių,

²⁴ Žr. Žodynėlis.

²⁵ Žr. Žodynėlis.

{ 1945 m. Vokietijos žemėlapis su okupacinėmis zonomis. Sudarė Jurgis Anyasas }

negirtuokliautų, neitų spekuliuot, mokyklą technišką, Aukštesnioji technikos mokykla.

ALĖ KALVAITYTĖ-VELBASIENĖ, *operos solistė*: Mes važinėjom po visą Vokietiją. Susidarė mūsų grupė. Tą grupę sudarė Jonas Vasiliauskas, o toje grupėje buvom mes – Izabelė Motiekaitienė, buvo Kovelis, toks tenorukas nedidelis, ir buvo šokėjai du: [Simas] Velbasis ir [Tatjana] Babuškinaitė [Vasiliauskiene]. [...] Vasiliauskas sudarydavo visur sąlygas, kur mes galėjome važiuoti ir dainuoti. Mes dainavome net ir miške kareiviams. Ir ten buvo fortepijonas, kartu vežėmės. Žodžiu, įvairiose sunkiose karo lauko sąlygose mes dainavome. Ypatingai keliauti buvo sunku, į traukinius buvo neįmanoma įlipti, teko lipti per langus. [...] Ir iš kur pas mus buvo tos jėgos ir sveikata? Žodžiu, mes buvome tikri vargo dainininkai.

ELENA EIDUKEVIČIŪTĖ MAJAUSKIENĖ: Susiorganizavo greitai, ir visokios ten ir siuvėjų artelės tokios dar dirbdavo, ir policija savo stovykloje, ir gimnazija stovykloje buvo, ir pradžios mokykla, sporto klubai visokie, visokie ansambliai... Viskas buvo. Pas mus tiek daug žmonių buvo, labai gražiai viskas vyko.

Pradžioje pabėgėliai jautė baimę, kad sąjungininkai, tarp jų ir sovietai, gali juos sugrąžinti į Lietuvą, pas sovietus. Jie matė, kaip ukrainiečiai buvo prievarta siunčiami atgal. Vėliau paaiškėjo, kad jie nebus verčiami sugrąžinti²⁶. Tačiau pabėgėliai dar ilgai jautėsi nesaugūs²⁷.

²⁶ Jaltos konferencijoje, vykusioje 1945 m. vasario 4–11 d., buvo sutarta, kad karui pasibaigus sovietų piliečiai bus grąžinti sovietams, o Vakarų šalių piliečiai – į savo kraštus. Kadangi nebuvo iki galo aišku, kas yra sovietų pilietis, tų metų kovo mėn. nuspręsta, kad sovietų piliečiai yra tie žmonės, kurie buvo sovietų piliečiai prasidėjus karui 1939 m. rugsėjo 1 d. Tai reiškė, kad asmenys iš Pabaltijo kraštų neturėjo būti grąžinti sovietams. Bet ukrainiečių likimas buvo sudėtingesnis. Vėliau anglai ir amerikiečiai nustojo žmones išsiuntinėti per prievartą, nesvarbu, iš kur jie buvo kilę (Ben Shephard, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War*, Knopf Doubleday, 2011, p. 82–94).

²⁷ Daugiau žr.: Raymond G. Krisciunas, „The Decision of Lithuanian Refugees to Emigrate, 1945–1950“, išteklis internete: http://www.lituanus.org/1983_2/83_2_03.htm.

ALFONSAS ŠEŠPLAUKIS-TYRUOLIS, Lietuvos pedagogas, poetas, kritikas, vertėjas, spaudos darbuotojas: Labai buvom išbauginti tiesiog. Dėl to, kad vieną kartą, rodos, ukrainiečių ir kitos stovyklos netoli buvo. Buvom apsupti tiesiog. Amerikiečių kareiviai apsupo tą ukrainiečių ir kitų stovyklą, ir lietuvių turbūt jau ten artinosi, taip kad kiti jau bėgo. Bėgome jau iš miesto, nenakvojom. Lietuviai. Taip, taip, bėgo iš stovyklos, dėl to, kad nežinia... Tuos jau prievarta jau grūdo į sunkvežimius ir išvežti... Vieną sekmadienį jau žinojom, kad veža ukrainiečius ar kitus, ir pasibaisėjom labai, kad mums čia tas pats gresia. [...] Buvo jau labai nemalonu. Bet neilgai. Pas-kui, matyt, jau reikalą sutvarkė, kad nebegrąžint. Bet nemažai ir išvežė, ypač tų slavų kilmės. Skaičių negali prisimint. Kiti tiesiog žudėsi, kad neišvežtų. Labai žiauru buvo, labai nemalonu. [...] Ir tada išleido tą įstatymą, kad į Ameriką galima atvažiuoti.

VACLOVAS MAŽEIKAS: Vokietijoje būnant paaiškėjo, kad į Lietuvą nėra jokių šansų grįžt. Ir kada amerikoniai iš pradžių, kada jie dar net mėgino prievarta arba net įkalbėt, kad grįztume, kiti, girdėjau, kad sako, kiti žmonės beveik prie savižudybės buvo priėję. Pas mus to nebuvo. Tai paaiškėjo, kad jokio grįžimo nėra ir reikia orientuotis, kad kur nors išvažiuoti kitur. Vokietijoje taip pat pasilikti tokios masės negali, kadangi čia vokiečių patys, visa kariuomenė grįžo, turi darbų ir t. t. Tai visos buvo mintys, kad reikia kur nors išvažiuot. Ir pradėjau mokytis anglų kalbą.

Paiškėjus, kad likusi DP dalis negrįš į gimtuosius kraštus, pradėtos dėti pastangos rasti jiems nuolatinę gyvenimo vietą. Anglija, Australija, Kanada pradėjo samdyti imigrantus tam tikriems darbams. Emigrantai, pasirašę sutartį ir atidirbę tam tikrą laikotarpį, turėjo teisę pasilikti tame krašte. Tokia emigracija labiau tiko jaunesniems žmonėms, neturintiems šeimų.

KOSTAS BURBA: Perspektyvos Vokietijoje gauti darbo buvo labai menkos. Vokiečiai patys man pasakė, kad sako: „Mes savo žmonių

negalim įdarbinti.“ Tai aš mačiau, kad nėra perspektyvų. Ir pradėjom ieškot kur nors išemigruot. Tuo metu prasidėjo migracijos, tai bandėm ir rašėm, ir skaitėm, ir studijavom Australiją, Argentiną, Kanadą. Pagaliau buvo ne taip svarbu kur, svarbu, kad tik išvažiuot.

Amerika turėjo griežtus imigracijos įstatymus ir nustatytas kvotas (įstatymo ribojamą imigrantų kiekį), kurios į šalį įleido labai mažą skaičių pabėgėlių iš rytinės Europos. JAV prezidentas Harry S. Truman 1945 m. pasirašė įsaką tų mažų kvotų ribose pirmenybę suteikti karo pabėgėliams. 1948 m. priimtas įstatymas į šalį įsileisti 200 tūkst. karo pabėgėlių. 1950 m. įstatymas pratęstas ir kvota praplėsta iki 415 tūkst. pabėgėlių, tačiau su sąlyga, kad atsiras JAV pilietis, *sponsorius*, kuris pasižadės atvykusį ar atvykusius įdarbinti ir užtikrinti, kad jis netaps našta kraštui. *Sponsorius* turėjo pasirašyti tam tikrą dokumentą *afidevitą*. Nemaža dalis lietuvių pabėgėlių turėjo giminių ar pažįstamų, anksčiau emigravusių į Ameriką, kurie ir padėjo pabėgėliams atvykti į kraštą²⁸.

VACLOVAS MAŽEIKAS: Tai, žodžiu, mano tikslas tai buvo į Jungtines Amerikos Valstybes. Ir prieš tai kiek anksčiau mano draugas, geras draugas Jonas Vasiliauskas jau buvo čia atvažiavęs, kadangi jis turėjo gerą *sponsorį* ar giminę. [...] Ir tada jis pasirūpino sudaryti taip vadinamą *afidevitą*, tokį [...] raštą, kad jie atvažiavusį priims. Ir kad jis nesudarys sunkumų, kad jis bus aprūpintas ir panašiai. [...] Visų pirma reikėjo praeiti pro Amerikos apklausą ir jie ten gerokai kamantinėdavo – kodėl tu nori važiuot, kodėl negrįžti namo. Žodžiu, smulkiai klausinėdavo viską ir taip toliau. *Skryningas*²⁹ buvo. Ir buvo gana griežtas. Pavyzdžiui, kiti jau sakė: „Nesakyk, kad tu inžinierius. Sakyk, kad tu *draftsman*³⁰. – Sako, – inžinierių pakankamai yra.“ [...] Aš taip ir sakiau, kad aš esu tik *draftsman*.

²⁸ Daugiau žr. išteklių internete: <http://immigration-online.org/464-displaced-persons-act-of-1948.html>.

²⁹ Ang. *screening* – „patikrinimas, atranka“.

³⁰ Ang. *draftsman* – „braižytojas“.